

Ako všetky ostatné kone

Ivan Lacko | Monitoring divadiel (www.monitoringdivadiel.sk) | 07.06.2018

Sklenený zverinec známeho amerického dramatika Tennesseeho Williamsa je hra, ktorá patrí k tzv. veľkej tradícii americkej drámy 20. storočia. Do veľkej miery autobiografická hra, prvýkrát inscenovaná v roku 1944 v Chicagu, vystrelila Williamsa na hviezdne nebo dramatického umenia, na ktorom sa neskôr etabloval takými klasikami, ako je Električka zvaná túžba či Mačka na rozpálenej plechovej streche.

Williamsove hry sú zväčša psychologickými portrétmi ľudí, ktorí bojujú s vlastnou zašlou slávou, minulosťou a sociálnym statusom, na pozadí komplexných rodinných vzťahov a konfliktov často priamo vychádzajúcich z ekonomických a spoločenských súvislostí konkrétneho obdobia. V Sklenenom zverinci je tým obdobím veľká hospodárska kríza v 30. rokoch 20. storočia, ktorá zatrasla americkou spoločnosťou až do jej koreňov a natrvalo zadefinovala percepciu amerického sna ako akejsi prchavej tézy, ktorá sa týka len málokoho. Dlhoročná predstava o krajine neobmedzených možností, kde sa ktokoľvek môže dostať z ničoho až na úplný vrchol, sa počas hospodárskej krízy rozpadla rovnako ako tisíce manželstiev ťažko skúšaných v tvrdých podmienkach obrovskej nezamestnanosti a rýchleho príchodu svetovej vojny.

Jedným z dôsledkov tohto vývoja bola aj neschopnosť mnohých Američanov prijať novú realitu (niečo, čo je v americkej a celkovo západnej spoločnosti relevantné aj dnes) a vyrovnáť sa s náhle zmenenou situáciou. A práve toto je spoločenským kontextom Williamsovej hry – Tom Wingfield, rozprávač a zároveň jedna zo štyroch postáv Skleneného zverinca, to na úvod inscenácie hovorí jasne, keď divákovi pripomenie, že hoci ich magicky prevedie príbehom hry, jeho úloha bude o dosť odlišná od roly kúzelníka, ktorý prezentuje iba akúsi ilúziu pravdy. On sám, Tom Wingfield, hneď na začiatku tvrdí, že ponúka samotnú pravdu – no v peknom prezlečení za ilúziu. Inscenácia sa s dualitou ilúzia vs. realita pohráva hneď v niekoľkých rovinách – v priamočiarom spracovaní Williamsovho textu, ktorý podnecuje hercov a režiséra, aby zvýrazňovali nepochopenie rozdielu medzi skutočnosťou a vysnívanou skutočnosťou (napr. keď Amanda nie je ochotná priznať si, ako jej dcéra vyzerá a ako ju vnímajú ostatní; či v metafore sklenených zvierat, ktoré Laura zbiera); ale aj v scénografickom spracovaní, keď sa počas celej hry nad javiskom vznášajú akési lampióny ako osvetlenie, ktoré je často nedostatočné a buď zahmlieva, alebo okrášľuje, alebo oboje. V tejto súvislosti je veľmi zaujímavým riešením architektonickým prvkom aj dom Wingfieldovcov – sklenený kontajner (zverinec?), ktorý vyzerá ako obrovské akvárium. V ňom jednotliví členovia rodiny blúdia a narážajú do jeho stien, v trpkom poznaní (predovšetkým Tomovom), že sa odtiaľ zrejme nikdy nedostanú von. Akvárium len podčiarkuje nejednoznačnosť rozdielov v ich vnímaní reality a ilúzie – ale aj z pohľadu diváka sú scény za sklom tichšie, horšie zrozumiteľné, no pritom veľmi dobre viditeľné, akoby mali byť rovnaké ako tie pred sklom, čo však nie sú.

Sebaklam a ustrnutie v minulosti sú častými témami Williamsových hier a v tých najznámejších aj najsilnejšie vyniknú – v Sklenenom zverinci je to Amanda Wingfieldová, ktorá žije zo spomienok na svoje lepšie roky (ktoré už stratila), manželstvo (ktoré sa rozpadlo), rodinu (ktorá nefunguje) a v niečom trochu pripomína zúfalú Blanche DuBoisovú z Električky zvanej túžba. Emília Vášáryová podáva dôsledný a profesionálny herecký výkon a Amandu zobrazuje ako ženu, ktorej úsilie udržať si dôstojnosť a nadradenosť je smiešne a trpké zároveň. Vášáryovej hravé, koketné a často takmer dievčensky uchichotané prejavy sú expresiou Amandinho obalu strachu a bolesti, no zároveň hnacím motorom pre jej komplexný sebaklam a život v ilúzii.

Druhou líniou Williamsovej prezentácie rizika neschopnosti akceptovať realitu je Laura, krivajúca dcéra Amandy, ktorej zbierka sklenených zvierat dala hre názov. Jej sebaklam je asi najvypuklejší – svoj život zasvätila zvláštnemu sklenenému zverincu, ktorého súčasťou sú rovnako jemné a rozbitné ako ona sama. Ivana Uhlířová ju hrá vynikajúco, azda najlepšie z celého ansámbľu: je krehká, no pritom z nej cítiť vášeň, je zraniteľná, naivná a absolútne nekompatibilná z vonkajším svetom. Jej scéna s Jimom O'Connorom v podaní Tomáša Maštálíra dovedla iluzórnosť medziľudských vzťahov takmer do dokonalosti – napriek istým výrazovým skratkám sa v ich komunikácii odrazu objaví akési čaro a chémia, ktoré sa ale odparí rovnako rýchlo, ako Laurinmu jednorozčovi odpadne roh. Jimova postava je síce očividne vedľajšia, ale svojím svetáckym šarmom, energiou a chuťou vyrovnáť sa s meniacim sa prostredím na trhu práce je protipólom Wingfieldovcov zaseknutých v ilúziách o sebe a o svete. Jim síce tiež úplne nedokáže ovládnuť svoj spomienkový optimizmus, ale cítiť z neho rozhodnosť, možno naivnú, no dostatočne silnú. Tomáš Maštálir všetky tieto stránky Jimovho charakteru prezentuje s istotou.

Postava Toma Wingfielda otvára obrovský potenciál prepojiť Williamsov autorský hlas a spoločenský komentár so silne autobiograficky poňatým charakterom Amandinho syna, ktorý svoju neúspešnú spisovateľskú ambíciu utápa v alkohole a bojuje s monotónnym zamestnaním v obchode s topánkami, aby v kontinuálnych konfliktoch s matkou odhaľoval nielen svoje frustrácie, ale zároveň diváka jemne postrkoval smerom k pochopeniu, že to, čo na javisku vidí, je prehliadka sebaklamu a iluzórnosti. Alexander Bárta ako Tom je presvedčivý, niekedy sa drží príliš bokom, inokedy prepukne takmer v amoku do protireakcie voči pretvárke ostatných, aby na záver odovzdane zvestoval, že odchádza... podobne ako jeho otec pred rokmi.

Sklenený zverinec je vydarená a kvalitná inscenácia, na štandardnej úrovni produkcie klasických hier psychologického realizmu. Sú miesta, pri ktorých sa dnešný divák ošiva, pretože sa réžia pridlho zdržuje pri jednej téme (najmä v prvej časti, keď sa zoznamujeme s postavami Amandy a Laury), tiež sa vyskytnú momenty, keď je v herectve príliš cítiť rutinu, ale sú aj pasáže, kde divadlo odrazu prerazí cez túto konštantnosť a divák cíti dych postáv na tvári (už spomínaná výmena medzi Laurou a Jimom, či skvele prezentované zúfalstvo a frustrácia Toma). Je možno trochu škoda, že sa dramaturgia viac nepohrala s tými kontroverznými aspektmi Skleneného zverinca – podobne ako v iných hrách, napr. v Mačke na rozpálenej plechovej streche, aj tu Williams naznačuje (ale nič viac) možnú homosexualitu u Toma, resp. (ako to prezentujú niektorí kritici) aj jeho silnú (incestnú?) túžbu po svojej sestre Laure. Tieto možnosti sa v predstavení strácajú,

čím sa tvorcovia síce vyhli kontroverznosti, no neposunuli klasickú inscenáciu nikam ďalej – psychologický realizmus v šate dobového kontextu a v duchu autorových didaskálií, no nič viac a nič menej.

Na porovnanie uvediem príklad veľmi odvážne (hoci možno nie úplne vhodne) koncipovanej inscenácie Skleneného zverinca v Belasco Theater v New Yorku, v réžii Sama Golda (premiéra bola v marci 2017). Hoci kritika na Goldovo poňatie Williamsovej hry bola veľmi zmiešaná, treba povedať, že ide o zaujímavý pokus o novátorské spracovanie už notoricky známeho diela. Gold do postavy Laury obsadil herečku Madison Ferrisovú, ktorá trpí svalovou dystrofiou a predstavenie odohrala na invalidnom vozíku, ku ktorému je pripútaná. Nevýrazné fyzické postihnutie, ako ho v texte definuje Williams, je tak kľúčovým a centrálnym faktorom, ktorým tvorcovia skúšajú divákovu empatiu a rozširujú jeho predstavivosť aj za hranice dramatického textu. Týmto, ale napríklad aj strohou a plne nasvietenou scénou Gold porušil Williamsovu predstavu o poeticky postavenej scéne (ktorú bratislavská produkcia naopak krásne naplnila), čím uvažovanie o známom obsahu posunul do roviny, v ktorej je divák konfrontovaný s nezvyklým naštudovaním a jeho implikáciami pre odkaz hry.

A tak je Sklenený zverinec v produkcii Divadla Aréna kvalitnou divadelnou prácou nielen všetkých hercov, ale aj režiséra Martina Čičváka – inscenáciou, ktorej nie je veľmi čo vyčítať, ale ktoré ani „nekopne človeka do zadku“, ako kedysi povedala Zuza Ferenczová, pretože sa neodváža zísť z osvetlenej a upravenej diaľnice a trochu zariskovať aj na rozbitých cestách, či dokonca v teréne. Alebo, ako hovorí Laura Wingfieldová, keď Jim nedopatrením odlomí jej sklenenému jednorožcovi roh: „Teraz vyzereá ako všetky ostatné kone.“

Tennessee Williams: Sklenený zverinec

Réžia: Martin Čičvák

Preklad: Martin Čičvák, Matěj Dadák

Dramaturgia: Martin Kubran, Saša Sarvašová

Scéna: Tom Ciller

Kostýmy: Nina A. Stillmark

Hudba: Ivan Acher

Obsadenie:

Emília Vášáryová, Ivana Uhlířová, Alexander Bárta, Tomáš Maštálir

Premiéra: 06.10.2017, Divadlo Aréna Bratislava